

TÜRKİYE'DE PSİKANALİZİN GELİŞİMİNE KISA BİR BAKIŞ

Tevfika Tunaboğlu İkiz*

Özet: Bu yazının amacı psikanalizin çalışma nesnesi olan insan ruhsallığına olan bakışını anlattıktan sonra ülkemizdeki gelişimini kısaca göstermektir. Her ne kadar 100 yıllık bir gecikme ile girmiş olsa bile psikanalizin kurumsallaşmaya başladığını görmekteyiz. Selçuklu ve Osmanlı tıbbını miras alan ülkemizde tıbbi yaklaşımın içerisinde kendisine yer bulmakta zorlanan psikanalizin psikiyatri ve psikoloji alanındaki gelişmelerde nasıl yer aldığı kısaca anlatılmıştır. Son 15 yıldır hızla gelişmekte olan bir disiplin olarak psikanalizin kurulan dernekler, yapılan konferans ve kongreler ile gelecek nesillere özgün bir kültür çerçevesinde iletilmesi söz konusudur.

Anahtar Kelimeler: Psikanaliz, Türkiye, tarihsel gelişim, ileti

A Short Review on the Development of Psychoanalysis in Turkey

Abstract: The object of this paper is to show the development of psychoanalysis in our country after elaborating how psychoanalysis looks on human psychic world as the object of study. Even though it has arrived with a delay of 100 years, its institutionalization can be seen. In our country which inherited the Seljuk and Ottoman medicine, psychoanalysis had difficulty to find itself a place in the medical approach and how psychoanalysis took part in the developments in the fields of psychiatry and psychology is explained shortly. In the last 15 years, psychoanalysis as a discipline has been improving rapidly; with the established societies, committed conferences and congresses, it is clear that psychoanalysis will be transmitted to the later generations within our culture.

Key Words: Psychoanalysis, Turkey, historical development, transmission

* Doç. Dr., İstanbul Üniv. Edebiyat Fak. Psikoloji Böl.

Psikanaliz insan üzerine çalışmalar yapan bir bilimdir, sorunlara devrimci sonuçlar getirmez daha çok bilgiyi sorgular. Psikanalizin hiçbir aleti, ölçüm aracı yoktur, önemli olan sadece "söz" dür. Hastalarımızı dinler ve yorumlarız. Söz etkin bir alettir. Söz ile duygularımızı ifade ederiz. Psikanaliz her şeyi bildiğini varsaymaz ve her olaya da çözüm getirmek gibi bir gayreti yoktur. Psikanalizin nesnesi hastanın ruhsal hayatıdır. Psikanaliz küründe her hasta özel ve biricik bir yaşantı içine girer, bilinçdışına yaklaşımda evrensel kavramlara sahip olsak bile psikanaliz yaşantısı özgün bir çalışmadır.

Histerik hastaların semptomlarını anlamaya çalışırken S.Freud bilinçdışı süreçlerin varlığını ve bunların çocuk cinselliği ile olan bağlarını ilişkilendirdi. Yanı sıra kendi rüyalarını da inceleyerek bilinçli olarak birçok açıklanamayan süreçinde ortaya çıkarılmasına neden oldu (eksik eylemler, dil sürçmeleri, şakalar gibi). Sonucunda da psikanalizi şu 3 madde ile açıkladı;

- a) Psikanaliz başka türlü yollarla anlaşılması olanaksız olan bilinçdışı ruhsal süreçleri inceleyen bir yöntemdir. Bunu da serbest çağrışım ile gerçekleştirir. Analitik çerçeve baştan belirlenir ve analizan aklına gelen her şeyi söylemelidir. Analitik sürecin gerçekleşmesi için analizan ile analist arasında kurulan bağ önemlidir. Bu bağda "aktarım" denen ilişki etrafında şekillenir.
- b) Psikanaliz özellikle nevrotik denilen yelpazede yer alan ruhsal sıkıntıları tedavi etme metodudur. Bu durum daha sonra çok daha geniş bir uygulama alanına sahip olup psikanaliz çalışması farklı gruplara da uygulanmaktadır.
- c) Sonuncu olarak ta psikanaliz pratik uygulamadan alınan bilgilerin etrafında düzenlenen kuramsal bir alan olup bilinç ötesinde yani bilinçdışı ruhsal gerçeklik ile ilgilenir.

Ruhsal dünyanın derinliklerine inmek ve bunun içinde bilinçdışı ile ilgilenmek S.Freud'un temel amacıydı. Böylece bilinçdışının kültürün mnesique izlerini taşıdığını ve nesiller boyunca da bu izlerin bir kişiden diğerine (ebeveynden çocuğuna) geçtiğini açıklamaktaydı. Freud'un aynı anlamı atfederek kullandığı kültür ve medeniyet kavramları içten ve dıştan oluşturulur; içten gelenler sosyal değerler, kanunlar ve ahlak kuralları gibi paylaşılan tasarımları içerirken, dışarıda da farklılıklar ile kendisini belli eder. Ruhsal aygıtın oluşumundaki sistemler (alt benlik/benlik/üst benlik) gelinen kültürün içerisindeki sosyal değişimden etkilenir. Freud bunu daha çok eğitimcilerin ve yasa koyucuların

önemini anlatarak açıklamaya çalışmıştır. (Kaes, 1998)¹ Bu bilgiler ışığında her ülkeye tıp, edebiyat, sanat gibi farklı yollardan giren psikanaliz o ülkenin özgün kültürel dokusu üzerine şekillenmektedir.

Türkiye'deki doğusu için ise başlangıç noktası şöyleydi; her alanda Türkiye fikir, teknik, tıp ithal etmekteydi. Ama psikanaliz bireysel yaşantı çalışması olduğu için ithal edilemezdi. Herkes ötekine ulaşmak için psikanalizden geçmeliydi.

1992-1996 yılları arasında Paris 13'teki doktora çalışmam ile başlayan Türkiye’de psikanalizin doğuşu üzerine araştırmam 2004 yılında *Topique* dergisinde yayımlanan makalem ile devam etmiştir.² Bu yazı da amacım Psikanalizin Türkiye’ye neden 100 yıllık bir gecikme ile geldiği, Türk psikiyatri tarihi, sosyopolitik olaylar ve İslam düşüncesinin bu gecikmede etkileri ne olabilir sorularına yanıt aramaktır.

Bu araştırmalardan çıkan bilgilerden bahsetmek gerekirse öncelikle Türkiye Cumhuriyeti 1923'te kurulmuş olup, arkasında 600 yıllık Osmanlı İmparatorluğu, onunda ardında Selçuklu Devleti ve kültürlerini barındırmaktadır. Böylesi bir tarihsel zenginliğin özellikle tıbbın gelişimindeki rolünü incelediğimizde Selçuklu döneminden beri gelen ikili bir anlayışla karşılaşmaktayız. Bir yanda hekimlerin tedavi anlayışı ki bunlar Galien, Hipokrat, İbni Sina tıbbının devamlılığında hastalara yaklaşımı benimseyenlerdir. Diğer yanda ise yoğun olarak halkın yöneldiği tekkelerde sunulan geleneksel yöntemlerle hasta tedavi etmektir.

Tekkeler toplumdaki ruhsal ve zihinsel hastalıkları tedavinin yanı sıra halka moral vermek gibi sosyal bir görevi de yerine getiriyorlardı. Bazı şeyhlerin çok güçlü manevi tesirleri olmaktadır. Bazı tip delilikleri tedavi eden ve bu tedaviyi kendi tekellerinde tutan aileler vardı. Bunlar telkin, korkutma ve inanç yollarına başvurmaktaydılar. Felsefelerinin temeli sonsuz askın nesnesi ile birleşmeye dayalıydı. Tasavvufa inananlar maddi varlık olan insanın bu sonsuz aşktan doğduğunu ve bir gün ona geri döneceğini söylerler. Aşk tüm duygusal yaşantılar için kullanılan bir kelimedir ve birleştirici olandır. Görüldüğü gibi nefret tamamen bir kenara itilmiştir. Ruhun temizlenmesi arınması için nefretten uzaklaşılmalıdır.

¹ Rene Kaes et al, *Différence culturelle et souffrances de l'identité*, Paris: Dunod, 1998.

² Tefrika İkiz ve Sibel Arkonaç“Les raisons divers d'un retard de 100 ans dela psychanalyse en Turquie”. *Topique*, no 89, 2004.

Osmanlı döneminde yan yana devam eden bu tedavi biçimlerine baktığımızda halk ile saray tıbbı arasında da bölünme olmuştur; medreselerin çöküşü ile bu süreç daha da hızlanmıştır. Ama bunun yanında halk kültürü içerisinde doğan halk tıbbının ne denli rafine olduğunu da görebiliriz. Mesela Delilik sınıflaması bunun nasıl herkese uygulanabilir olduğunu göstermiştir

Halk folklorunda deliler üzerine geniş bir edebiyat vardır. Anadolu'nun hemen hemen her yerinde akıl hastalıklarının yerel tarifleri bulunmaktadır. 1815'de Türk halk folkloru uzmanı Mehmet Said o dönemin delilik sınıflamalarını bir makalesinde belirtmiştir. Bugünün psikiyatrisi ile hiç bir ilgisi olmayan bu sınıflama halkın algıladığı şekliyle 56 çeşit deliliği içermektedir. Halk folklorunda bu 56 çeşidin büyük önemi olup, halkın hekimlerin hastalıklar karşısındaki çaresizliklerine karşıt bir sınıflama geliştirme arzusu olarak açıklanabilir.

İslam ışığında Türk hekimleri deliye batıdan çok değişik bir yer verirler. Deli yardım isteyen bir marjinaldir, Foucault'nun dediği gibi "toplumun kötü vicdanı olup dünyadan bu anlamda ayrılaştırılmış" kişiler değildir.³ Doktorların yaptığı sınıflamaların yanısıra Osmanlı imparatorluğunda halk tıbbının yerini unutmamalıyız. Halkın deli ile ilgili inançlarına göre deliler metafizik dünyadan bilgileri getirebilme yeteneğine sahip olup, bu mesajlara hiç bir sansür uygulamazlar. Öteki taraftan mesaj getiren kişiler olarak düşünülen delinin her zaman "kutsal" olduğuna inanılır. Evliya Celebi "Seyahatnamesi"nde (1682) İstanbul delilerinden bahsederek onlara "evliya" demektedir.

Bu iki tip tedaviyi kıyasladığımızda tıp ile tekkelerin farkını açık olarak görmekteyiz. Hastalıkların nedenini organik bulan doktorlar ilaç tedavisine güvenmektedirler. Mesela bağırsakların temizlenmesi tavsiyesi şundan dolayıdır; toksik maddeleri atarak "kötü" olanı dışarı atmak. Doktorlar için İbni Sina'nın hıtlar teorisi önemli rol oynamaktadır. Hastalıklar hıtların azlığı veya çokluğuna göre değişmektedir. Oysa şeyhler tekkelerde dini inanç ve telkin ile tedavi yapmaktaydı. Bu iki tip tedavi hep karşı karşıya gelmekteydi. Bunları yakından bir örnek vererek incelersek;

Osmanlı tıbbında melankoli çok önemli bir yer tutmaktadır. Bu hastalığın sebebi kesinlikle İbni Sina'nın hıtlar teorisine dayanmakta ve tedavide de bundan faydalanılmaktadır. Tedavinin temeli ruhun ve vücudun siyah safradan

³ Bekir Karlığa, *İlahiyat Fakültesindeki Bir Görüşme*, Şubat, 1995.

temizlenmesidir. Mali Hülya yani "Aşk hastalığı" kavramı vücudun bir tepkisi olsun olmasın tüm psikolojik tepkiler için kullanılmıştır. Somatik işaretleri ve tedaviyi tanımlamak için hastanın duygusal durumu çok dikkatli olarak incelenir. Osmanlı hekimleri semptomların kaldırılması ve etiyojisinde hastanın duygusal durumunun ciddiye alınmasına önem verirler.

Hekimler birbirlerinden çok farklı vakalar vermeye çalışırlar. Aşk hastalığına baktığımızda bunun birçok semptomla ortaya çıkan bir grup hastalık olduğunu görmekteyiz. Aşk hastaları amaçlarına ulaşmada bir nesne, bulamadıkları için devamlı engellendiklerini düşünürler. Sunulan çare ya cinsel tatmin veya amacı çok daha yüce olan Tasavvuf felsefesine eğilme olmalıdır. Bu yaklaşımlar S. Ünver'e göre (nasıl olduğunu çok açıklamasa da) "psikanalitik tedavileri" hatırlatmaktadır.⁴

Osmanlı tıbbının İslami karakteri 19.cu yüzyıla kadar devam eder, bu tarihten sonra tamamen batıya dönme süreci başlar.14 Mart 1827'de tıp okulunun açılışı reformun en önemli hareketlerinden biri olmuştur; böylelikle modern anlamda tıp okulundan artık bahsedilebilirdi. Yurt dışına gönderilen hekimlerin ülkelerine dönmeleri ile değişik alanlarda yeni ekollerin yaratılması gerçekleşti. 19.yüzyılın yarısında kurumlardaki bu reformlar entelektüel hareketlerin önemli şekilde oluşmasına neden oldu. Avrupa ile ilişkiler, hastanelerin şartlarında ve akıl hastalıklarını anlamada büyük ilerlemelere neden oldu.

Psikanalizin kuruluş şartlarını ve psikiyatri tarihini araştırırken 19.yüzyıldaki büyük kopuş (kesinti) ile karşı karşıya geldim. Önceleri Selçuklular ve Osmanlılar hastaneler ve hastanelerin işleyişlerinde orijinal yapıyı korumaya çalışmışlar. Türklerin tıp dünyasını ve daha birçok alanı daha çok Araplar etkilemişler. 19.yüzyıla doğru Osmanlı sistemi kötüleşmeye başlamış, medrese ve kurumlar giderek zayıflamıştır. Osmanlılar batıyla daha fazla ilişki içine girince de reformlar kaçınılmaz olmuştur. (1820). Ama Batı ile Arap dünyası arasında bir sentez yapmak yerine Osmanlılar doğuya sırtlarını tamamen dönmüşlerdir. Bu çalışma bana tıp dünyasındaki değişim ve kopmaları görme olanağını verdi. İbni Sina'dan günümüze kadar gelen bu gelenek ne oldu diye kendi kendime soruyordum. Bulabildiğim tek cevap hali hazırda Anadolu'nun birçok kösesinde kutsal mekânları ile şeyhlerin uygulamalarıyla hastalara şifa

⁴ Süheyl Ünver, Tıp Tarihi ve Önemi, İstanbul: A. İhsan Matbaası, 1934.

bulan yerlerin yaşadığını görmek oldu. Bu çalışmanın gelecekte bu sorular doğrultusunda gelişmesi çok ilginç ve yararlı olacaktır kanısındayım.

Tıbbın diğer bir özelliği de vakıfların oynadığı roldür. Selçuklulardan beri var olan vakıflar tıbbın işleyişini her zaman kolaylaştırırlar. Vakıfların sayesinde hastalar bedava hizmet almıştır. Bu tarz tedaviler hala geçerlidir; bir yandan tamamıyla Amerikanize olmuş bir Türk tıbbı diğer yandan halk üzerindeki etkileri tartışılan "hoca"lar. Bu tarz tedavilerin ve toplulukların üzerine yeterli İstatistiki çalışma olmamakta buna karşılık büyük baskı ve reddetme yaşanmaktadır.

İkinci kopma yani kesinti 1923'de gerçekleşti. Osmanlı devleti Cumhuriyetle yer değiştirdi ama geçen 600 yılı unutarak yeni bir ülke kurmak istedik. Osmanlı geleneksel tıbbı ile ilgili bilgileri ilerletmedeki sorun işte bu kopmadan ileri gelmektedir.

Psikanalizin Türkiye'deki durumun takdir edebilmek için Prof. İzzettin Şadan'ın anıları çok önemli bir yer tutmaktadır.

Bakırköy Akıl Hastalıkları Hastanesinin 50.yılı dolayısıyla yayınlanan bir kitaptaki makalesinde psikanaliz hakkında neler düşündüğünü ve fikirlerinin nasıl kötü karşılandığını yazmıştır. Şadan'ın teşhis yapabilme hakkı bile bulunmamaktaydı. Hastane başhekimisi Freud'dan "pis yahudi" diye bahsetmekteydi. Şadan köşesinde yalnızdı. Paris'teki stajından sonra Türkiye'ye döndü ve 1938'de Freud'a bir mektup yazdı. Çevirisini yapamadığı bazı kavramlar için ondan yardım istiyordu. Freud ona çok hasta olduğunu söyleyip yardım için bazı kişilerin adını veriyordu.⁵ İzzettin Şadan psikanalizle ilgilenen ilk psikiyatrdı, makaleler, yazı ve kitaplar çevirdi ama hastaneden kovuldu. Mesleğini özel muayenehanesinde sürdürdü.

Türkiye'ye modern psikolojinin girme tarihi 1915'dir. Bu ülkenin eğitiminde önemli bir tarihtir. Birinci Dünya Savaşına rağmen üniversite reformları gerçekleştirilmiştir; Botanik, kimya, fizik, tarih ve psikoloji alanında 20 Alman Profesör Türkiye'ye davet edilmiştir. Profesör Anshcutz Hamburg Üniversitesi'nden gelerek İstanbul Üniversitesi psikoloji bölümünü kurmuştur.⁶ Deneysel psikoloji bölümünü kurmak için gerekli aletleri de beraberinde getirmiştir. 1918 sonunda Almanlar ve Osmanlı Devleti savaşı kaybettiği için

⁵ İzzettin Sadan, "Hatırat", *Bakırköy'ün 50. Yıldönümü*, İstanbul, Yayınevi, 1977, pp. 132-136.

⁶ Beğlan Toğrol, "Türk Psikoloji Tarihi", *Tecrübi Psikoloji Çalışmaları*, İstanbul, 1972, no:15, pp. 1-16.

Alman hocalar yurtlarına geri döndüler. Prof. Anshutz'un yerine Cenevre'de Jean-Jacquess Rousseau Enstitüsünde eğitim gören ve 2 yıl kadar da Claparede ile çalışan Mustafa Sekip Tunç gelmiştir, ilk Türk psikologu olarak gördüğümüz Tunç, Freud ve W.James'in eserlerini çevirmiş, psikolojiyi öğrencilerine tanıttı, Genel psikoloji bölümünü kurmuştur.

Yeni Türkiye Cumhuriyeti üniversite reformunu ise 1933'de yapmıştır. Hükümet Musevi asıllı 103 Alman profesörü davet eder ve bu profesörler 12 yıl boyunca hizmet verirler. Psikolojinin Nazilerden kaçan bu profesörleri misafir edememesi büyük kayıptır. 1937'de Jena üniversitesinden Prof William Peters, İstanbul Üniversitesinde Pedagoji Enstitüsü ve laboratuvarını kurmak için gelir. Cambridge'de Bartlett ve Frankfurtta Werheimer ile çalışır. Fullbright bursları sayesinde birçok hoca İstanbul üniversitesinde çalışmıştır.⁷ Psikiyatrinin klasik yönelimi ve Kraepelin’ci tavırlar psikolojinin gelişmesini engelliyordu. Psikolojik bozuklukların oluşumunda psikodinamik faktörlerin rolü daha kabul edilmemişti. Okul bitiren öğrencilerin sonuçta buldukları tek is liselerde hocalık yapmaktı. 60'lı yıllarda Amerika ve Avrupa etkisiyle psikolojide geliştirilen modern kavramlar ve psikanalizin katkıları psikiyatri çevrelerine girmeye başladı. Tıp dünyasında psikolojinin önemi anlaşılmaya başlandı.⁸

1980'lerde her şey sanki tamamen değişmiştir. 1980 yılında yapılan askeri darbe Türk politik, kültür ve siyasi hayatına getirilen yoğun kısıtlamalara rağmen bireye verilen önem artmış, bireyselleşme ve ekonomik özgürlüklerin daha fazla telâfuz edilmesine başlanmıştır.. Entelektüel çevrelerce hızla kabul gören ve yayınevlerinin tercihen bastıkları ise psikolojiye ait yayınlardı. Bu gelişim askeri darbenin doğasıyla tamamen zıt olmasına rağmen, kişilerin ruhsal dünyalarının ve bireyselleşmenin öneminin arttırmaya yönelik çalışmaların üzerinde durulmaya başlandı.⁹ Bu dönem ayrıca psikoloji kitaplarının en çok basıldığı özellikle de Erich Fromm, Karen Horney gibi kişisel mutlulukların toplumsal beraberlik dışında düşünülemeyeceğini salık veren yazarların best seller olmaları darbenin kişiler üzerinde yarattığı travmatik etkileri göstermede oldukça aydınlatıcıdır.

⁷ Sibel Arkonaç, "Türkiye’de Psikoloji, İstanbul Üniversitesi Psikoloji Bölümü, 80.yıl", *Psikoloji Bülteni*, 1995, pp.1-6.

⁸ Gökçe Cansever, *International Resources in Clinical Psychology*, Mc Graw Hill, California, 1960.

⁹ Levent Kayaalp, "L'histoire d'un rendez-vous manqué; L'exemple de la Turquie", *Topique Paris*, 2004, no 89.

1989 yılında Dr Ulviye Etaner Almanya’da kişisel analizini tamamladıktan sonra yurda dönüp kendisinden analiz talep eden bir grup genç psikiyatri analize almaya başlar. Aslında burada önemli durulması gereken psikanaliz talebinin yapılması ve psikiyatri içerisinde bu talebi isteyecek şartların hazır edilmesidir. Psikolojinin gelişimi ile ilgili tarihsel bakış açısında ise 1917’de deneysel psikoloji akımı ile üniversite’de kendisine yer bulan psikoloji maalesef psikanalize hiçbir zaman sıcak bakmamıştır. Freud’un makalesinde de belirttiği gibi üniversitede sadece psikanalizden gelenleri anlatabiliriz, kuramsal olarak tartışabiliriz. Pratik psikanalizin üniversite dışında yapıldığı gerçeğinin yanı sıra özellikle psikanalizi reddetmek yaşanan bir durumdur. Bilimsel olmamakla itham edilen psikanalize ait çalışmalar şu anda sadece İstanbul Üniversitesi Psikoloji Bölümünde ders programlarında verilmektedir. Yazarın kendisinin verdiği psikanalitik yönelimli ders programı dışında herhangi bir psikoloji bölümünde bu konuya ait sistemli veya yerleşik programlar bulmak olası değildir. Burada psikanalizden kastedilen ise Freud’un kullandığı kavramları popülerize ederek açıklama çalışmaları dışta tutulmaktadır.

Şu an gelinen son noktaya baktığımızda Türkiye’nin ilk psikanaliz grubu olan “İstanbul Psikanaliz Grubu” 1994 yılında kurulmuştur. Grup gelişimini ve değişimini sürdürerek ülkemizin ilk psikanaliz derneği olan ve 2001 yılında kurulan İstanbul Psikanaliz Derneği’nin kuruluşuna öncülük etmiştir. Dernek psikanaliz formasyonlarını Fransız Psikanaliz Derneği (Société Psychanalytique de Paris) içerisinde tamamlayan psikanalistlerin bir araya gelmesiyle oluşmuştur. İstanbul Psikanaliz Derneğinin kurucuları arasında bulunan dört psikanalistin oluşturduğu grup, Ocak 2007’de Uluslararası Psikanaliz Birliği tarafından “Türk Psikanaliz Çalışma Grubu” olarak tanınmıştır. Görüldüğü gibi 15 yıllık bir kurumlaşmanın sonucunda gelinen nokta oldukça umut vericidir.